

СЕЛО У ЦРНОЈ ГОРИ И САНЦАКУ ПРЕМА КОМУНИСТИМА И ГРАБАНСКИМ СТРАНКАМА 1920. ГОДИНЕ

Становништво Црне Горе после првог светског рата било је највећим делом ситносељачко. Због тога је разумљиво што су све партије које су рачунале на успех у Црној Гори и Санцаку морале подешавати свој став према тамошњим бирачима као сиромашним сељацима, а у Санцаку и као аграрним интересентима. Неке странке па и КПЈ нису се посебно обраћале црногорском селу, али гласила тих партија су доста простора посвећивала питању сељаковог положаја, односно (за Санцак) и аграрној реформи. Улога сељака после октобарске револуције је у свим земљорадничким земљама југоисточне и средње Европе била порасла, а сељаци су се политички почели еманциповати, улазећи и у посебне земљорадничке странке.

У комплексу још неиспитаних питања о држању села према делатности и политичком правцу странака у новонасталој југословенској држави, кад је реч о КПЈ ствар се може потпуније пратити само за период легалног рада Партије, кад се не само КПЈ могла слободно изјаснити него и кад је и сељак био у могућности да се према њој постави. У то време одржани су општински (августа 1920) и избори за Уставотворну скупштину (28 новембра 1920), те статистички подаци о овим последњим дозвољавају да се анализира сељаково опредељење. Кад се ради о Црној Гори и Санцаку није могла доћи до изражаја нека традиција ранијег повезивања села са партијом социјалдемократа (као у Србији), него је долазила у обзир само нова политичка ситуација — класнополитички и нарочито националнополитички моменти.

У целини узев, рад Партије на селу пре новембра 1919. године био је минималан, у складу са социјалдемократским оста-

цима у СРПЈ(к).¹ Чак ни у време кампањских акција комуниста на селу, у доба општинских и парламентарних избора, КПЈ није стигла да схвати да је сељачко питање не само питање класног савезништва него и питање националитетне сфере. Прва мера у смислу обраћања пажње сељаштву било је циркуларно писмо које је Извршни одбор СРПЈ(к) разаслао 11. новембра 1919. месним партијским организацијама, у коме је образложена потреба рада међу пролетаризованим масама села и оснивања партијских организација. О селу и сељацима током 1920. године објављено је знатно више написа у радничким листовима него годину дана раније.²

Првих месеци 1920. године *Радничке новине* публиковале су више чланака под насловом „Сељак и комунизам“ У једном уводнику „човек из народа“ настојао је да сељацима укаже на то да непријатељи КПЈ лажно тврде да сељак нема шта да тражи у Комунистичкој странци, кад је она против њега. Парола о народној власти имала је свој ехо: „Да би се срушила тиранија, потребно је да се са нама боре и сељаци“; „Сељаци су дужни да пруже своју руку радницима да би заједничким снагама постигли оно што је њихов највиши интерес: своју радничку и сељачку државу.“³

У једном каснијем чланку сељацима је обећано да комунисти неће експроприсати ситне поседе, него ће њихови власници бити увучени у социјалну организацију, где ће се на делу уверити у предности новог друштвеног уређења. У низу питања, поред власти било је важно и питање војске. Црвена гарда радног народа помоћи ће обарању буржоаске државе и браниће власт народа.⁴ Оспоравајући тврдњу да комунисти желе да отму сељаку земљу (па и жену), констатовано је да су сељаци дотад били и сувише варани и пљачкани од богаташких партија. Зато треба да ступе у партију радника и сиротиње, која једина може радити за њихове интересе. Само тако се могу ослободити терета ратних дугова бачених на плећа радника и сељака и обезбедити се од других злочинстава. Само тако се могу отрести како од трговаца и капиталиста тако и од газдашке државе која их окува својим законима, војском, управном и судском влашћу. Варошки радник ради краће од сељака зато што рукује савршенијим справама и што је удружен у раду. Ни држава ни земљорадничке задруге ту не могу помоћи, јер почивају на капиталу. Спас сељака је у заједници са варошким

¹ Д. Бајалица, *Комунистичка партија Југославије и „сељачко питање“*, Београд 1959, 16.

² Б. Храбак, *Село у Србији, на Косову, у Санџаку и Македонији према акцијама и политици КПЈ 1919. и 1920. године*, Гласник Музеја Косова XII, Приштина 1974, 28.

³ *Радничке новине* (Београд) 23. I 1920, уводник.

⁴ Исто, 1. VIII 1920, 2.

радницима, који, као и сељаци, живе од свог рада.⁵ Популарисан је рад на селу у Совјетској Русији, посебно описивањем комуна.⁶ Чак је навођено и искуство италијанских сељака, који су, груписани у чете, преузимали поседе у јужној Италији.⁷

Изгледа да је тек почетком октобра 1920, кад су *Радничке новине* објавиле упутство о аграрном питању које је израдио II конгрес III интернационале, коначно преовладала реалистична и сврсисходна теза о подели земље сељацима. Можда је због тога комунистички посланик Живота Михаиловић био у праву кад је у Уставотворној скупштини (31. маја 1921) тврдио: „У погледу аграрног питања ми тражимо да се земља даде сељацима да је обрађују и који ће је обрађивати“.⁸

Радничке новине су морале поклонити пажњу деловању земљорадничке странке. О „Сељачкој слози“ и потоњој Земљорадничкој странци писано је као о „Билкошким“ дружинама, чији представници „немају никаквог програма до свог ћара“ Поводом конгреса земљорадника учињена је тачна констатација да су рат и револуција у Русији политички активирали и радикализовали сељака. „У таквим временима“ — образлагао је чланкописац — „јавља се међу сељацима нова сељачка странка, под називом Савез земљорадника чији су покретачи схватили овај плодни моменат за делање у сељачким масама. Покретачи ове нове странке — међу којима има не само добрих политичких штребера, него и политичких шићарџија и демагога — схватили су исто тако да се на сељачке масе мора деловати још нечим новим, поред просте демагогије, ласкања и пренемагања пред сељачким тешким положајем, да се пред сељака мора изаћи са једним социјалним програмом, са једном новом организацијом читавог друштва“ У чланку је даље речено: „Под утицајем Руске револуције, под утицајем Комунистичке партије, и наш сељак је створио извесну слику о том непосредном учешћу сељака и радника у управљању државом. Сељачка већа о којима је слушао постала су за њега непосредни захтев који се има остварити што пре. Политички мајстори из Савеза земљорадника, иако су далеко од тога да прихвате сељачка већа онаква каква су у Русији, управо онаква каква једино могу бити, одмах су тобож прихватили ту институцију, и

⁵ Исто, 10. X 1920, 3 и 3—4.

⁶ Исто, 26. III 1920, 2; 10. X 1920, 4; 28. X 1920, 1; 12. IX 1920, 4—5.

⁷ Исто, 27. X 1920, 2. — Све важније наводе *Радничких новина* о сељачком питању могу се консултовати у поменутом раду Б. Храбака.

⁸ *Стенографске белешке Уставотворне скупштине Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца*, књ. II, Београд 1921, 7 (31. V 1921); Б Храбак, н. д., 34—5.

не само прихватили, већ је и поставили за темељ својој партији“.⁹

Комунисти Црне Горе нису истурали село у први план. Вук Пулевић је, на пример, на закључном конгресу Социјалдемократске странке БиХ (17. априла 1919) рекао: „Наше радништво и са села и из вароши увиђа, да садашњи режим не могу поднети“.¹⁰ Ипак, социјалистичку групу учитеља Марка Машановића на Ријечи (од децембра 1919) сачињавали су „прости сељаци — малопосједници“. У извештају среског начелства у Ријечи Црнојевића о прослави 1. маја речено је, поред осталог: „Чудновато изгледа да је Машановић ову гомилу сељака просто фанатизовао и од једних простих сељака малопосједника створио једну дружину са разорним бољшевичким идејама, — утолико чудноватије, што су се исти теже одушевљавали и за крупнија каква национална питања, која би их непосредно тангирала; на боравак у Америци, готово свакојег од њих, довео их је ваљда до неког незрелог појма о социјализму, који сад Машановић вјешто експлоатише“.¹¹

У Машановићевој групи политички најзрелији елементи били су Црногорци који су се као бивши радници у САД вратили у родни крај, у свој толи и празни крш, „гдје нема ни хљеба ни ичега другог“ О расположењу повратника и уопште радних људи речено је у *Радничким новинама*: „Познавајући врло добро ту господу, старе и младе кубураше, шефове перјаника и сејмена старог режима, који су до јуче љубили скуте и рукаве краљу Николи, црногорски сељаци и радници каде се од њих црним тамјаном и неће да чују о њима. Место тога да тој господи служе као ћуприја преко које ће се пети на власт, црногорска сиротиња је листом почела приступати нашој револуционарној партији која се бори противу свију силника и паразита, противу свију оних који живе од зноја и крви сиротиње“.¹²

Чланак Црногорца Миљка Булајића „Социјализам и Црна Гора“, објављен (17. фебруара 1920) у сарајевском *Гласу слободе* констатовао је да Црна Гора има економске, психичке и традиционалне услове који јој дају предност над другим балканским државама кад је реч о прихватању социјализма: а) Црна Гора је најсиромашнија балканска земља која је рато-

⁹ *Радничке новине*, 23. I 1920, 2; 31. VII 1920, уводник; 1. VII 1920, уводник. — Види и полемику са *Селом* о разликама између пољопривредне и индустријске производње, односно између радника и сељака (Исто, 6. IV 1920, 2).

¹⁰ Ј. Бојовић, *Извори за историју радничког покрета и револуције у Црној Гори (1918—1945)*, серија I, књ. I (1918—1929), Титоград 1971, 31.

¹¹ Исто, 35, 46.

¹² Исто, 53, *Радничке новине*, 1. VI 1919, 3. — О повратницима из САД види: Ј. Бојовић, н. д., 83, 137 („и неки број сељака из Цећлина“).

вима сасвим исцрпена; б) Црногорци су природно даровити и лако се одлучују за борбу; в) у широким слојевима народа уврежен је култ према Русији, дакле и бољшевичкој. „Уз просјечни рад, црногорске би масе и брзо постигле велики степен свјесности и као такве повеле би борбу за идеје социјалног ослобођења истом жестином, којом су је водиле за национално ослобођење“.¹³

Прослава Првог маја 1920. прошла је без оних манифестација које су карактерисале раднички празник годину дана раније. То је дало повода окружном начелнику на Цетињу да реферирше „да су радници шиљали своје људе по селима, да позивају сељаке ради учешћа у манифестацијама. Они су то сасвим одбили и није нико дошао“.¹⁴

Пред општинске изборе у лето 1920. комунисти су међу сиромашним црногорским сељацима агитовали и тиме што су говорили да је нова држава дужна да плати стоку и животне намирнице одузете земљорадницима ратних година принудном реквизицијом. Тај захтев су лако прихватили сељаци у његушкој општини, тако да су постали „коло бунтовника“ Један комуниста са Цетиња с тим у вези је писао: „Зар наши властодршци мисле, да ће опљачкан сељак и даље трпети беду и невољу и бити хладна стена под окрутним ударцима господара? Зар мисле ти господари, да се народ неће угледати једнога дана на своју браћу Русе и казати: Нећу више господара, доста сам био роб!“¹⁵

Месно веће СРПЈ(к) на Цетињу издало је проглас у коме је истакло потребу учешћа радних маса на тим изборима, како би се преко општина покушало спровести неколико корисних реформи.¹⁶

Поводом победе комуниста у Београду, Крагујевцу, Нишу и неким другим већим местима у Србији и Македонији, комунисти су одржали уличне манифестације и збор пред цетињском општином и обећали „да ће ускоро и на општини цетињској истаћи црвену заставу комунизма“.¹⁷ Занимљива је констатација београдске *Политике* да спроведени систем избора није политички користан за Црну Гору и посебно за верски измешану Босну, јер се могу јавити антагонизми који би утицали и на рад будућих општинских управа.¹⁸ Током августа црногорски комунисти политички су радили по селима. На пример, у

¹³ *Глас слободе* (Сарајево), 14. II 1920; Ј. Бојовић, н. д., 114—6.

¹⁴ Ј. Бојовић, н. д., 150—1.

¹⁵ *Радничке новине*, 20. VII 1920; Ј. Бојовић, н. д., 168—9.

¹⁶ Архив Историјског института у Титограду (у даљем тексту: АИИТ), бр. 7336/1 4-3(20). То је копија опште директиве: Историјски архив ЦК СКЈ бр. 15168 V 2-12/1920.

¹⁷ *Радничке новине*, 31. VIII 1920; Ј. Бојовић, н. д., 172.

¹⁸ *Политика*, 3. IX 1920, 3.

Братоножићима је пред окупљеним сељацима говорио један агитатор, али су дојурили жандарми из Подгорице и растерали народ.¹⁹ Комунисти су однели победу приликом избора општинске управе у Петровцу (Паштровићи). Среске власти су безуспешно покушале да изабрану управу силом збаци.²⁰ Можда су комунисти добили општинску управу и у даниловградској и вражегрмској општини. У сваком случају, већ општински избори представљали су за КПЈ и у Црној Гори пробну мобилизацију њених снага и пробу њене потенцијалне моћи.

Поводом општинских избора Милош Јовановић, београдски и француски студент, који се као левичар појавио још приликом Подгоричке скупштине новембра 1918, обратио се једним новинским чланком сиромашном, дакле и сеоском свету. У тој критичкој анализи је стајало: „Улога сиромашнога народа Црне Горе не сме бити убилачка и самоубилачка. Сиромашни народ Црне Горе не сме бити потпора и радна сила оним људима и оној класи која дави цео југословенски сиромашни свет [...] Једини захтеви који је сиромашни народ Црне Горе дужан поставити југословенској влади и њеним претставницима јесу ови: Сва управна власт народу — његовим организованим телима на селу и вароши, совјетима. Рад и обнова целог економског и културног живота у пуној заједници са пролетаријатом, радним народом, Југославије. Трајни мир са народима других и суседних земаља. Комунистички револуционарни покрет пролетаријата Русије и осталих делова света не сме наћи свога противника у сиромашном народу Црне Горе“. Општи тон прогласа као да би упућивао да марксистички образованији активисти нису били задовољни исходом општинских избора у Црној Гори и да нису одобравали сувише непосредне економске пароле у придобијању сељака, као оне са плаћањем реквизиције. То је била једна самостална акција интереса, а М. Јовановић је тражио да сиромашни сељак (народ) помаже револуционарне акције градског пролетаријата, јер његова револуција значи ослобођење потлаченог радног народа; он је тражио не ситне користи за сељака, него сељакову спремност да преузме терет револуционарног удара и одлучност у обарању капиталистичког поретка.²¹

Можда је код неких идеолошко уздигнутих комуниста незадовољство постојало због покушаја „зеленаша“ да се инфилтрирају међу комунисте, те да уместо класне изазову династичке борбе и заплет са суседним државама. Једно нешто касније писмо учитеља Милосава А. Никчевића из шуме, на пример, говори о настојању Катунјана „зеленашке оријентације“ да се по-

¹⁹ Ј. Бојовић, н. д., 175.

²⁰ *Глас слободе*, 18. IX 1920; Ј. Бојовић, н. д., 177—8.

²¹ *Радничке новине*, 10. IX 1920; Ј. Бојовић, н. д., 179—20.

вежу са Брђанима републикански настројеним и да се Јовану Томашевићу, централној фигури црногорских комуниста, прикажу као комунисти, као савезници у случају револуције и да за то с њим закључе споразум о раду против режима. Никчевић је политичким пријатељима писао: „Нама је данас једини спас у комунизму“.²²

У упутствима за партијски рад пред парламентарне изборе Покрајински одбор КПЈ за БиХ и Црну Гору тражио је да „свака партијска организација, свако повереништво и сваки друг у својој средини морају ових дана развити најјаснији рад да раднике и тежаке, наше присташе који имају право гласа, упућују да се неизоставно упишу у бирачке спискове“ Поред тога, било је потребно „у највећој мери појачати агитациони рад, нарочито по селима“.²³ И у Црној Гори ширен је проглас руководства КПЈ издат у Београду радном народу града и села поводом избора за Уставотворну скупштину.²⁴ Црногорски комунисти су поштовали директиву и радили су у масама.²⁵ Нарочито је сиромашном сељаку требало објаснити пропрам КПЈ, одлуку да се радном сељаштву не одузима земља и друго власништво, тим пре што су грађанске странке у Црној Гори управо у редовима сељака клеветнички настојале да изазову неповерење широких народних слојева према комунистима.

Рад Партије на селу и одазивање сељака нарочито се показало у „првој совјетској општини на Јадрану“, у Петровцу. Слободни у својој општини, сељаци су се показали отпорни према агитацији грађанских странака. Петровчани су, на пример, октобра 1920. године преузели један радикалски збор и ућуткали младе радикалске говорнике, који су узносили Николу Пашића и Стојана Протића, али нису објашњавали радикалски програм.²⁶

На сиромашан народ, раднике села и вароши и сељаке Црне Горе мислили су и студенти-комунисти у свом прогласу новембра 1920. Њихова основна порука била је: „Радни народ у Црној Гори мора се одазвати позиву југословенских радника вароши и села, и заједно с њима руку под руку са нашом браћом из радничке Русије — тражећи своје свето човјечанско право“.²⁷ Окружно начелство на Цетињу било је посебно осетљиво управо кад се агитовало међу сељацима. Оно је 25. новембра забранило изборни проглас КПЈ за Црну Гору, штампан на Цетињу два

²² АИИТ, бр. 3530/І 3—6(20), Милосав А. Никчевић из шуме — Милу К. Мартиновићу 1. XII 1920.

²³ Глас слободе, 22. IX 1920; Ј. Бојовић, н. д., 189—90.

²⁴ АИИТ, бр. 7341/І 4—7(20); ИА-ЦКСКЈ, бр. 14448 VI/2—12 (1920).

²⁵ АИИТ, бр. 5841, V 5—15(20), Окружно начелство на Цетињу 15. X 1920.

²⁶ Радничке новине, 29. X 1920; Ј. Бојовић, н. д., 199—200.

²⁷ АИИТ, III 1—1(20); Ј. Бојовић, н. д., 211—14.

дана раније.²⁸ У подужем али у погледу идеја доста празном прогласу поентиран је савез варошких и сеоских радника, предочен је узор Совјетске Русије у погледу тога савеза и опоменути су сељаци да не наседају причама буржоаских „политичких гладуна сваке врсте и сваке боје“. Апеловало се на класно јединство а против династичке подвојености: „Ви сте позавабени између себе и издијељени без разлога и без потребе на некакве ‘бијеле’ и ‘зелене’. А то не смије бити, јер докле год тако буде, ви ћете бити плијен ваших заједничких непријатеља: великаша и богаташа“. Наглашавано је како је Југославија „богата и пространа“, која само треба да добије своју црвену заставу и владу. „Образујте“ — стајало је у апелу — „своја сељачка вијећа, у која не смију имати приступа ни трговац, ни чиновник, ни поп, ни официр, ни варошки ни сеоски богаташи и шпекуланти. Ви сами треба да будете свој највиши судија и господар и онда заједнички узмите у своје руке сва велика огромна богатства, којима је природа обдарила Југославију, и која су наши претци заједничким борбама очували — и упротријebите их на корист вашу и дјeце ваше“.²⁹ Покрајинско руководство КПЈ за Црну Гору посебно се борило против наседања сељака обећањима буржоаских политичара. „Двије године већ“ — речено је у једном другом прогласу — „разне групе старих и младих ‘добротвора’ народних исушују Скадарско Језеро и воде нас на кланицу са сусједним несрећним народом, а у Југославији леже толика плодна поља чије плодове уживају аге и бегови, црни калуђери разних вјера, и остала многобројна крштена и некрштена господа“.³⁰

*
* *
*

Савез земљорадника, као специфична партија сељака-средњака, основан је 1920. године, и то од групе Михаила Аврамовића из Србије (оснивача класно неутралног задругарства), од Савеза тежака из Босне (који се сматрао наследником идеја Петра Кочића) и Тежачког савеза из Далмације. Подизањем земљорадње и села, мирним путем кроз задругарство, ова странка је настојала да изврши реформу друштва и да створи задружну државу, ни капиталистичку ни социјалистичку. Зазирући од незадовољства сељаштва, део буржоаских интелектуалаца покушао је да то незадовољство каналише тако да оно не угрози темеље унитарне државе.³¹ У току 1920. године Савез зем-

²⁸ АИИТ, V 5—18(20); Ј. Бојовић, н. д., 217.

²⁹ АИИТ, I 4—6(20); Ј. Бојовић, н. д., 218—21.

³⁰ АИИТ, II/1 1—20(20); Ј. Бојовић, н. д., 223—27.

³¹ Ј. Марјановић, *Политичке партије Краљевине СХС (1920—1929)*, Из историје Југославије 1918—1945, зборник предавања, Београд 1958, 222.

љорадника није оснивао своје организације у Црној Гори, мада је нешто касније та странка била доста присутна на политичкој сцени Црне Горе. О идејама Савеза земљорадника ипак се знало међу интелектуалцима у Црној Гори који су претендовали да изражавају хтења најширих народних маса.

Орган Савеза земљорадника *Село* се већ од својих првих бројева децембра 1919. ангажовало у борби против бољшевизма, на кућењу Совјетске Русије, против укидања приватне својине, изазивајући полемику са *Радничким новинама*. Настојало се да се начини дистанца између земљорадника поседника и пољопривредних радника, истичући да земљорадници не могу имати никаквог интереса за социјализам. Ипак, преношени су ставови из гласила КПЈ кад је критикован буржоаски режим и капитализам.³² Још децембра 1919. настала је кампања да се оснивају сеоска већа и прво такво веће образовано је средином децембра 1919. у једном селу крај Крагујевца.³³ Током целе 1920. године у посебној рубрици праћено је ширење тих већа по Србији и у српским селима Војводине, Славоније и Босне.

Земљорадничку странку нарочито је узнемиравало присуство комуниста на селу и интересовање *Радничких новина* за сељачку проблематику. Лист је осуђивао и „бољшевичке манире“ нестрпљивих сељака и добровољаца насељених у Војводини, раздвајао је интересе сељака и радника, и варошког и сеоског, устајао против штрајкова, нарочито железничких, жигосао сељаке-бољшевице, више пута писао о ставу сељака као ситног власника према комунистичкој идеологији.³⁴ Савез земљорадника је настојао да спречи КПЈ да заузме празан простор у политичком животу села, настао услед краха грађанских странака на селу.³⁵ Од јуна 1920. *Село* је критиковало мере совјетских власти које су се тичале сељаштва, наглашавајући да је руски мужик такође против бољшевизма.³⁶ Уплашен успесима КПЈ на србијанском селу у време општинских избора, Савез земљорадника је критиковао владине мере, тврдећи да буржоаска држава и Радикална странка пролетаризују сељака, који потом прилази комунистима. Земљорадничка странка није учествовала на општинским изборима, настојећи да преузме управу у селима преко њених сеоских већа, које је управо и увела у живот да јој омогуће индиректну владавину.³⁷

³² *Село* (Београд) 1. XII 1919, 3; 2. XII 1919, уводник и 4; 28. XII 1919, 3.

³³ *Село*, 21. XII 1919, 4; 28. XII 1919, 4; 16. II 1920, уводник; 16. X 1920, 3 и уводник.

³⁴ *Село*, 14. I 1920, уводник; 18 I 1920, уводник; 24 I 1920, уводник и 3; 1. II 1920, 3; 15. II 1920, 2 и 3; 25. IV 1920, уводник.

³⁵ *Село*, 28. III 1920, 1—2.

³⁶ *Село*, 13. VI 1924, 4; 16. X 1920, 3—4; 9. X 1920, 2.

³⁷ *Село*, 18. IX 1920, 1; 28. VIII 1920, 1; 14. XI 1920, 3—4.

Пред изборе за Уставотворну скупштину странка је била против изборних коалиција. Настојала је да по сеоским већима организује агитаторе који су наговарали сељаке да не гласају за варошке странке (дакле и за КПЈ). Управо пред изборе 28. новембра 1920. у Селу су изашли најкарактеристичнији написи о томе зашто сељак не може прићи комунистима. Лист је осуђивао КПЈ што пред изборе не изађе јасно са паролом диктатуре пролетаријата. При томе је наглашено писано: „И ми смо за револуцију“, тј. за промену друштвеног поретка и обарање капитализма. Такво писање најбоље сведочи о стварном расположењу средњег сељака у српским крајевима.

*
* * *

Демократска странка, по својој оријентацији и простирању по свим југословенским покрајинама, била је грађанска партија која се највише заузимала за решење аграрног питања и за аграрну реформу, разуме се у областима које су пре 1914. припадале Хабсбуршкој монархији и пре 1912. Отоманском царству. Главни странкини експерти за аграрна питања били су др Славко Шећеров (родом Банаћанин) и др Хинко Кризман (родом Вараждинац). Укидањем феудалних остатака странка је у односним крајевима хтела да се политички угнезди. У Црној Гори пре 1912. године није се ургентније постављало аграрно питање, те већ због тога Демократска странка ту није могла доћи до већег изражаја. Њу су у Црној Гори (пре 1912) помагали млади интелектуалци југословенске оријентације који су у збивањима 1918—1919. године иступали као бјелашки предводници. У Санцаку, где је аграрно питање било отворено, Демократска странка се наметала преко својих аграрних повереника.

Страначки орган *Демократија* није доносио чланке о положају и проблемима црногорског села и сељака. Доста чести написи о аграрној реформи и питању шума нису се односили на Црну Гору, па ни на Санцак. У „независном“ демократском листу *Правди* проблем Санцака, нарочито после избора од 28. новембра 1920, додириван је у склопу аграрних прилика тзв. Јужне Србије. Демократи су у Санцаку играли на карту православних сељака аграрних интересената, те су се пред поменуте изборе полицијски органи Светозара Прибићевића доста прославили гоњењем Муслимана. Против лошег третмана Муслимана у Бијелом Пољу у Привременом народном представништву интервенисао је Трипко Жугић.³⁹ После сумирања изборних резул-

³⁸ Село, 28. XI 1920, 3; 16. X 1920, 3; 24. X 1920, 4; 21. XI 1920, 3—4.

³⁹ Стенографске белешке Привременог народног представништва Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца, св. V, Загреб 1921, 448 (16. IX 1920).

тата извештај мањинског дела Верификационог одбора Уставотворне скупштине 19. децембра констатовао је да се Демократска странка у Санџаку користила иницијативом својих аграрних повереника. У малим окрузима пљеваљском, бјелопољском, пријеполском и беранском (који су сачињавали један изборни округ) три повереника за аграрну реформу су се кандидовала на листи Демократске странке, остајући на својим политички врло корисним функцијама. „Од њихових одлука“ — стајало је у извештају — „зависило је хоће ли и колико добити земље који бирач; а кад се зна да је добијање земље у тим крајевима животно питање за бираче, онда је сувише јасно да је утицај ових кандидата на бираче био неоспоран; и они за свој изборни успех имају у првом реду да захвале тој околности што су били повереници за расподелу земље“.⁴⁰

Док су се великосрпски и газдашки радикали у свим ситуацијама држали у директној конфронтацији према комунистима, демократи су били флексибилнији. Понекад је изгледало да им је важнија борба против противника јединствене југословенске државе него тренутни односи са КПЈ у одређеним местима. На пример, у борби против франковаца у загребачкој општини демократи су помогли комунисте, бивше социјалдемократе.⁴¹ Вероватно су и у Црној Гори, пред опасношћу да „зеленаши“ добију превагу, демократи у извесним местима били више склони комунистима него радикалима или федералистима.

У Бијелом Пољу управне су власти починиле низ неправилности и насилних аката против Муслимана већ у време општинских избора, јер је политички требало сузбити муслиманску већину становништва.⁴² *Правда*, лист Југословенске муслиманске организације из Сарајева, износио је неправилности у коришћењу аграрних повереника од стране Демократске странке, подстицала је санџачке Муслимане да престану да буду равнодушни према насиљу и да се користе оним правима која им закон пружа.⁴³ Југословенска муслиманска организација није позитивно примила ни аранжман који су санџачки Муслимани, као суоснивачи Цемијета, склопили у Београду са радикалима. Нису сви Муслимани у Санџаку били за такву оријентацију, него су се неки изјашњавали за ослона на Сарајево. ЈМО, међутим, приликом избора новембра 1920. године није пружила отворену подршку, нити је истакла кандидате своје организације у Санџаку, не желећи да арбитражу међу завађеном браћом.⁴⁴

⁴⁰ *Стенографске белешке Уставотворне скупштине*, књ. I, 15 (22. XII 1920); Б. Глигоријевић, *Демократска странка и политички односи у Краљевини Срба, Хрвата и Словенаца*, Београд 1970, 189.

⁴¹ *Стенографске белешке Привременог народног представништва*, св. V, 361 (3. IX 1920), 540.1 (30. IX 1920).

⁴² *Правда* (Сарајево) 28. IX 1920, 1.

⁴³ Исто, 9. XI 1920, 2.

⁴⁴ Исто, 23. XI 1920, уводник.

*
* * *

Изборни резултати донели су победу КПЈ у Црној Гори и демократима у Санцаку, односно у Беранама. У Црној Гори (пре 1912) КПЈ је добила 4 мандата, демократи 3, републиканци 2 и радикали један мандат. На кандидатској листи КПЈ налазила се трећина сељака (Мићун Бошковић из Орје Луке, Лазар Лопичић из Цекина и Борђије Биповић из Даниловграда), али су у Уставотворну скупштину послати: један адвокатски приправник, један учитељ, један професор и један ковач.⁴⁵

У изборним срезовима Црне Горе (пре балканских ратова) највећи одазив бирача био је у бојанском (81,23%), барском (77,82%), даниловградском (77,35%), шавничком (75,32%), црмничком (71,79%) и подгоричком изборном срезу (70,42%) а најмањи у горанском (пивском) (36,43%), цетињском (46,24%) и ријечком (49,54%). У осталим се кретао од 61 до 68%. Као што се види, највећи је био у областима с национално мешовитим становништвом, где је власт најлакше деловала на бираче. Одмах после тога долазиле су области где је КПЈ постигла значајан успех. У срезовима уз албанску границу КПЈ је најгоре прошла, ако је уопште тамо и истављала своје листе. Њени резултати су били лоши и у андријевичком и пивском изборном срезу. Партија је највише гласова добила у никшићком, велимском, шавничком, чевском, даниловградском, црмничком, подгоричком и биочком изборном срезу. У цетињском, ријечком, колашинском и чевском срезу републиканци су заузели прво место, свакако захваљујући пре свега „зеленашким“ гласовима, а КПЈ је заузела друго место. Општине са највећим процентом комунистичких гласова биле су: Никшић (не град), Луково, Манастир Жупа, Богетићи, Велимље, Трубједа, Пилатовци, Милошевићи (шавнички срез) Боан, Буковица, Доњи Загарач, Вир-пазар, Лајковићи, Пелев Бријег, Брскут, Фрутан и Боровина^{45а}. Већи део наведених општина припада историјској (пре 1878) Херцеговини. У варошима КПЈ није нигде могла да постигне ни 50% гласова; највише је остварила у Никшићу (34%). У изборном округу трију западносанџачких изборних срезова и Берана Партија није ни наступила са својим кандидационим листама. Ту је увелико владао Сретен Вукосављевић, уз кога су изабрана још два демократа и два радикала.⁴⁶

У преосталом делу Санцака (који је припојен звечанско-рашком изборном округу) КПЈ је поставила листе само у два среза — сјеничком и штавичком (Тутин). Она је ту извукла 10%

⁴⁵ *Стенографске белешке Уставотворне скупштине*, књ. I, 190.

^{45а} У случају општина Фрутан и Боровина сматрамо да се ради о селима Фрутак и Бороњина као сједиштима општина непрушинске и вражегрмске у даниловградском срезу, јер локалитети Фрутан и Боровина не постоје у Црној Гори (напомена Редакције).

⁴⁶ Исто.

гласова, уз апсолутну већину гласова само у Рибарићима, где су за њу гласала 132 а за све грађанске странке 84 бирача. У том делу Санџака КПЈ је постигла слабе резултате из више разлога: многобројни Муслимани и Арбанаси гласали су за Џемијет, ту је постојао већи притисак власти, постојала је и велика заосталост живља, и комунизам му је заиста био далек.⁴⁷

Као што се види, КПЈ је остварила своју политичку доминацију у Црној Гори захваљујући управо бирачима у сеоским општинама, и то у крајевима који нису били карактеристични као „зеленашки“, бар не више него просечни.

Грађанска штампа, међутим, да би омаловажила успехе КПЈ, почела је писати како су за Партију у Црној Гори гласале присталице раскраља Николе, тј. да је половина тих гласова отишла у изборне кутије комуниста. У анализи изборних резултата коју су извели црногорски комунисти тачно је, међутим, запажено „да су од Никитиних или инородних елемената највише гласова добили ти исти национални „чистунци““ Анализа је установила да је у „зеленашким“ нахијама свет уопште слабо излазио на биралишта и, уколико је то чинио, глас је давао „махом за љуте демократе и још љуће радикале“ „На границама Црне Горе и Албаније“ — наводила је анализа — „налази се један приличан део територија који је настањен чистим арбанашким становништвом, које, у својој огромној већини, не зна говорити српски. У тим крајевима све, апсолутно све гласове су добили радикали и демократи, према томе с којом од тих странака је симпатисао средњи начелних или жандар. У тим крајевима наши другови нису слали ни своје агитаторе, ни постављали своје чуваре кутија. И то они нису чинили зато што су према том делу становништва били неповерљиви, или што би га потцењивали. Они су то учинили само зато што су знали какве би све измишљотине и лажи протурали буржоазија и њене слуге, у случају каквог нашег успеха у тим крајевима“ Анализа се зауставила и на агитацији: „Не могу приговорити нашој агитацији, која је, као и свуда, била чиста од свега некомунистичког и прљавог, док се њихова спуштала ниже него игде другде. Док су буржоаске странке хтјеле да искористе и обману, и пресију и поткупљивање, докле су се наши другови служили само излагањем нашег програма.“⁴⁸

На злонамерно питање како је Црна Гора без индустријског радништва могла разумети и прихватити комунистички програм, одговорено је: „Пре свега, познато је да народ у Црној Гори од вајкада живи у бедности и сиромаштву. Затим је познато такође и то да су се наде тога народа да ће се обарањем тиранског и пљачкашког Никитиног режима стаће поправити сасвим изјаловиле. Па онда, трговци, зеленаши, шпекуланти и остали

⁴⁷ Б. Храбак, н. д., 17.

⁴⁸ *Глас слободе*, 14. XII 1920; Ј. Бојовић, н. д., 238—9.

народни гуликоже, ваљда нигде у свету нису тако ненасити као тамо. Цео народ се налази у мрежама тих паука који му сишу крв. Свакоме је познато како је велики број Црногораца због сиромаштва и беде био присиљен да иде да у иностранству потражи већи и бољи комадић хлеба. Они су обично одлазили у америкаанске руднике и својим другим боравком многи су се од њих упознали са социјализмом, били ревни па чак и истакнутији чланови револуционарних организација. Њиховом раду и пожртвованости има се у велико захвалити што је идеја комунизма продрла међу црногорске кршеве и што су ти горштаци у њему почели гледати спас. Ако се свему томе дода још и традиционална приврженост и љубав Црногораца према Русији, онда постаје јасно зашто смо ми комунисти однели тако сјајну победу на изборима у Црној Гори⁴⁹.

Иако је на терену могло бити сарадње са присталицама раскраља Николе, али више тек после новембарских избора кад се показала стварна снага КПЈ у Црној Гори, руководећи комунисти несумњиво нису били сагласни с акцијом агената династије Петровић. Пространа држава са много богатијим и привредно развијенијим крајевима, која је могла примити вишак социјално необезбеђеног становништва Црне Горе и чије је становништво у целини показало приврженост прогресивној тенденцији, пружала је много бољу перспективу за рад КПЈ него скучена Црна Гора, која је акцијом раскраља могла не само бити увучена у стање рата у земљи него и изазвати конфликт са Италијом и Албанијом. Уместо такве неизвесне ситуације, сељак, сит рата, хтео је мир и могућност поправка свога положаја. То је гарантовала КПЈ.

Др Богумил Храбак

⁴⁹ Исто.